

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПНОГО КОНЦЕПТУ *ТІНЬ* У ПОВІСТІ Ю.М. МУШКЕТИКА «ДИЯВОЛ НЕ СПИТЬ»

VERBALIZATION OF THE ARCHETYPAL CONCEPT OF SHADOW IN THE STORY OF YU. M. MUSKETYK “THE DEVIL DOES NOT SLEEP”

Ільїна О.В.,

orcid.org/0000-0002-1106-6967

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри української мови

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Статтю присвячено дослідженню особливостей становлення видатного українського майстра слова другої половини ХХ століття Ю.М. Мушкетика. Основну увагу приділено розгляду особливостей мовної реалізації архетипного концепту *ТІНЬ* у творі Ю.М. Мушкетика. Під архетипним концептом розуміємо лінгвоментальну категорію, яка репрезентує культурні первісні образи, що перебувають у колективному несвідомому як набутки колективної уяви та знаходять відображення в мові. Архетипні концепти формують сукупність об'єктивних, культурних і суб'єктивних знань. Структурно архетипний концепт становить собою певний смисловий простір, який утворюють фрейми та слоти. Існує психологічне та культурне трактування архетипних концептів, відповідно, різняться й підходи до аналізу психологічних та культурних архетипів. У структурі культурного архетипного концепту є чітко окреслене ядро, приядерна зона та периферія, тут доцільно виокремлювати семантичні наповнення. Якщо ж говорити про психологічні архетипи, то їх доцільніше аналізувати, використовуючи термінопоняття «фрейм» та «слот». У статті зосереджено увагу на фреймах, які формують архетипний концепт *ТІНЬ*, а також окреслено лінгвопоетичні засоби, що становлять ці фрейми. Запропонований підхід синтезує у собі здобутки лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного та лінгвопоетичного підходів, що дозволяє виявити багатокомпонентну й багатозорову структуру концепту в художньому творі й за допомогою дослідження мовних засобів репрезентації концепту встановити ідіостильові риси.

Об'єктом дослідження стала повість «Диявол не спить». Цей твір репрезентує автора як українського митця, що зображує людину в психологічній боротьбі, у змаганні душі. Образ Григорія Сковороди, який подає Ю.М. Мушкетик у своїй повісті, зовсім не типовий, тут український філософ позбавлений ореолу святості, а постає звичайною людиною, яка має свої сумніви. Розкриття внутрішнього світу якраз і сприяє розгляд свідомості персонажів твору крізь призму архетипного аналізу.

Ключові слова: архетипний концепт, фрейм, метафора, епітет, порівняння, Ю.М. Мушкетик.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of the outstanding Ukrainian master of the word of the second half of the XX century Yu. M. Mushketyk. The main attention is paid to the consideration of the peculiarities of the linguistic realization of the archetypal concept *SHADOW* in the work by Yu. M. Mushketyk. The archetypal concept is the linguoamental category, which represents the cultural primitive images that are in the collective unconscious as the achievements of the collective imagination and are reflected in language. Archetypal concepts are formed by a set of objective, cultural and subjective knowledge. Structurally, the archetypal concept is a certain semantic space formed by frames and slots. There is a psychological and cultural interpretation of archetypal concepts, respectively, and different approaches to the analysis of psychological and cultural archetypes. The structure of the cultural archetypal concept has a clearly defined core, core area and periphery, here it is advisable to distinguish semantic content. If we talk about psychological archetypes, it is more appropriate to analyze them using the terms frame and slot. The article focuses on the frames that form the archetypal concept *SHADOW*, as well as outlines the linguistic and poetic means that make up these frames. The proposed approach synthesizes the achievements of linguocognitive, linguocultural and linguopoetic approaches, which allows to identify the multicomponent and multilayered structure of the concept in the work of art, by studying the linguistic means of representation of the concept to establish idiostyle features.

The object of research was the novel “The Devil Does Not Sleep”. This work represents the author as a Ukrainian artist who depicts a man in a psychological struggle, in the struggle of the soul. The image of Hryhoriy Skovoroda, presented by Yu. M. Mushketyk in his novel, is not typical at all, here the Ukrainian philosopher is deprived of the aura of holiness, but appears as an ordinary person who has his doubts. The disclosure of the inner world is facilitated by the consideration of the consciousness of the characters of the work through the prism of archetypal analysis.

Key words: archetypal concept, slot, metaphor, epithet, comparison, Yu. M. Mushketyk.

Постановка проблеми. ХХ століття ввійшло в історію розвитку людської цивілізації як найбільш суперечлива доба: з одного боку, це період розквіту наукової думки, а з іншого – епоха світових війн, голоду й екологічних катастроф. Людству вдалося підкорити космос, приборкати

атом, винайти ліки від багатьох хвороб, однак приборкання атому вилилося в одну з найстрашніших аварій і постійну небезпеку ядерної війни; винайдення швидких способів пересування призвело до забруднення навколишнього середовища; на зміну простим прийшли більш страшні хвороби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Однак людство цікавили не тільки відомості точних наук. Незважаючи на те, що духовний світ індивіда привертав увагу філософів усіх часів та народів (наприклад, Платона, Аристотеля, К.А. Гельвеція, Ф. Бекона, Дж. Локка та багатьох інших), лише у ХХ столітті було зроблено повноцінну спробу проникнути у свята святих людини – у її душу, її свідомість. У цей період учнем З. Фрейда К.-Г. Юнгом була висунута теорія про існування певної частини психіки, що є спільною для всіх людей на Землі. Цю сферу назвали *колективне несвідоме*, а К.-Г. Юнг запропонував визначати колективне несвідоме як царину, що містить «зміст й образи поведінки, які cum grano salis є всюди й у всіх індивідів однаково». Іншими словами, колективне несвідоме ідентичне у всіх людей і формує тим самим усезагальний фундамент духовного життя кожного, будучи за своєю природою надособистим» [13]. На думку вчених, колективне несвідоме складають певні структурні елементи, своєрідні «цеглинки», які К.-Г. Юнг назвав архетипами. Ці елементи знаходять вияв у різних царинах життєдіяльності людини: рекламі, маркетингу, літературі тощо. Тож вважаємо актуальним вивчення функціонування архетипів у мовній системі.

У мовознавстві проблема вивчення архетипів привернула увагу Л.І. Белехової, О.О. Желєзняк, Т.В. Топорової та багатьох інших.

Проте, говорячи про мову, доцільніше використовувати термін *архетипний концепт*. Коли ми використовуємо метафори, наприклад, *вибухнути від гніву, пече вогонь любові*, то неусвідомлено апелюємо до архетипних концептів. Вважаємо, що архетипний концепт формують фрейми, під якими, вслід за Т.М. Сукаленко, розуміємо «одиночку знань, сфокусовану навколо концепту, що містить базові знання, уявлення, судження та оцінки в межах певної культури. Слоти є компонентами фреймів, які містять ситуативні й тематичні знання» [9, с. 67].

Постановка завдання. Мета дослідження – окреслити функціонування архетипного концепту *ТІНЬ* у повісті Ю.М. Мушкетика «Диявол не спить».

Виклад основного матеріалу. Структура людської особистості є доволі складним феноменом. Психологи сходяться в думці, що одним із характерних складників особистості є базова его-ідентичність, тобто індивідуальне свідоме, людське «я». Окрім нього, виокремлюють також образ, що називається *alter ego*. Його формують витіснені із свідомості людини заборонені мотиви,

неприйняті почуття, антипатії. Таке витіснення розглядають як первинну захисну реакцію, мета якої – побороти відчуття тривоги [12, с. 111]. При цьому варто зауважити, що пригнічені почуття чи прагнення не зникають, відповідно, людина зазвичай докладає значних зусиль, щоб тримати під контролем ці переживання. Витіснені емоції, схильності й прагнення групуються між собою й утворюють *alter ego* в глибинах підсвідомого. У працях К.-Г. Юнга та його послідовників такі пригнічені мотиви названі архетипом *ТІНІ*, адже вони приховані – людина від них відмовилася свідомо. Мотив *его* и *alter ego* супроводжує історію людства, починаючи від найдавніших часів. Це своєрідна варіація на тему боротьби добра і зла, але при цьому вічну ворожнечу протилежних сил перенесено в духовну сферу особистості.

Яскравий вияв архетипний концепт *ТІНЬ* знайшов у творчості Ю.М. Мушкетика. Особливо це помітно в повісті «Диявол не спить». Сама назва свідчить про вияв архетипного концепту *ТІНЬ*, адже лексеми *диявол, сатана, чорт, біс* тощо є типовими виразниками *ТІНІ*.

У межах концепту виокремлюємо такі фрейми, як *місце, страх, ворог, спокуса, зовнішність*. Саме в цих фреймах найбільш яскраво вербалізовано архетипний концепт *ТІНЬ*. Розглянемо більш детально ті мовні засоби, які використовує художник слова в моделюванні цих фреймів.

У творі головним героєм є Григорій Сковорода. Автор дає змогу персонажу пережити дві зустрічі з товаришами з минулого. Фактично це і є зустріч головного персонажа зі своїм другим «я».

Фрейм *місце*. Показово, що зустрічі відбуваються в корчмі – традиційному місці перебування нечистої сили. Про це йдеться в роботах Т.Я. Данилюк-Терещук [3, с. 56]. У статті О.М. Тиховської зазначено, що «ще в середині ХХ століття побутувало уявлення, що чорти люблять розважатися в корчмах, що знаходяться віддалік людського житла, під лісом чи при дорозі» [10, с. 61]. Таким чином, використання лінгвоментального образу корчми, яка знаходиться на горі, дає перші натяки на архетипний концепт *ТІНЬ*: «*Корчма стояла на горі, дорога від неї спадала в широку-широкую долину, по якій несла свої голубі води Сула*» [7, с. 28]. Спершу в повісті описано зустріч Григорія Сковороди із Самуїлом Миславським. Самуїл (світське ім'я Семен) Миславський народився 24 травня 1731 року в с. Полошки. Він був церковним істориком, Митрополитом та ректором Києво-Могилянської академії. На початку своєї діяльності він урятував кілька монастирів від

ліквідації, але пізніше поступив на службу до імператриці й провадив русифікацію церковно-релігійного життя Київської митрополії.

Привертає увагу пейзаж, який розміщено в тексті перед зустріччю: *«Поки зійшов на гору – захекався. Сів на широкій лаві під вікнами корчми. Сонце вже підбилося над в'язами по той бік дороги, обсипало Григорія золотим промінням. Довкола панувала тиша. <...>. І так гарно було в Григорія на душі, так ласкаво, ніжно пригрівало сонце, що дрімки самі впали на очі»* [7, с. 29–30]. Ю.М. Мушкетик свідомо починає абзац зі слів *зійти на гору*. Ці слова можна сприймати в прямому значенні, адже корчма *стояла на горі* [7, с. 28], однак у контексті дальших подій це речення набуває образного характеру й виростає до значення морального вивищення людини. Дієслово *захекався* можна розглядати в переносному значенні, адже сходження Сковороди вимагало від нього значних морально-вольових зусиль. На позитив налаштовує й образ сонця, створений епітетною сполукою *золоте проміння*. Прикметник *золотий* традиційно має позитивну семантику, він має значення сакральності, святості, ієрархічного верховенства, на чому наголошує Г.В. Зимовець: «Очевидно, що основними символічними значеннями золота та, відповідно, золотого кольору, є святість та багатство, найвищий ступінь прояву якоїсь ознаки» [6, с. 365]. Тож можна припустити, що опис пейзажу налаштовує реципієнта на перемену головного персонажа над alter ego.

Мовний образ корчми доповнює зображення інтер'єру. Зокрема, увагу привертає картина на стіні: *«...друга на стіні: сіяч сіє, птахи скльовують... Притчева, хороша картина»* [7, с. 30]. Епітет *притчева* містить імпліцитне посилання на біблійну історію – на проповідь Ісуса Христа: *«Коли ж зібралося багато народу, і з усіх міст жителі сходилися до Нього, Він почав говорити притчу: вийшов сівач сіяти зерно своє і, коли сіяв, одне впало при дорозі, і було потоптане, і птахи небесні подзьобали його. А інше впало на каміння і, зійшовши, всохло, бо не мало вологи. А ще інше впало поміж терня, і виросло терня і заглушило його. Інше ж упало в добру землю і, коли зійшло, дало плід у стократ»* [2, с. 1158–1159]. Цю притчу Господь сам пояснив для апостолів. Під сіячем розуміють самого Господа, який сіє слово Боже, а *«те, що впало при дорозі, це ті, що слухають, але потім приходиться диявол і забирає слово із серця їхнього, щоб вони не увірували і не спаслися»* [2, с. 1159]. Тобто імпліцитно архетипний концепт **ТІНЬ** представлено за допомогою опису картини. Автор твору ніби натякає, що Самуїл

Миславський, з яким зустрічається Григорій Сковорода, не витримав спокус світу цього. Доля Миславського могла стати долею самого Сковороди, якби той закінчив освіту й продовжив будувати кар'єру, однак український філософ відмовився від земної слави. Його принциповість, добродійність демонструють епітети, якими характеризує чоловіка Ю.М. Мушкетик: *«Завжди легкий, веселий, рухливий, витриманий, цнотливий, благодійний, словоохочий, поштивий, подільчивий, боголюбний, не лестивий, з усіма рівний, всім вдоволеній, втішає нещасних, ділиться останнім з бідними»* [7, с. 31–32]. Миславський же заздрить Сковороді, *«який не здобував ні чинів, ні посад, ні маєтностей»* [7, с. 31].

У повісті Ю.М. Мушкетика Миславський зазнає духовної поразки під час зустрічі зі Сковородою, тобто український філософ бере гору над своїм alter ego. Незважаючи на статки, славу й статус Миславського, «старчик» говорить, що основне – це душа. Про перемогу свідчить останній абзац першого розділу, де подано враження старого корчмара: *«Він тільки віддає. Роздає свою душу, як щире золото. По промінчику, по дрібці. Піснями, порадами, повчаннями. Його пісні, його притчі, його мудрості передають з вуст в уста. І душа його не скудіє. Сяє, як і сяяла. Воістину Божий чоловік! Він, а не митрополит»* [7, с. 35]. У цьому уривку привертає увагу порівняння душі із золотом та проміннями. Це свідчить про безкорисливість, доброту Григорія. Метафора, в якій описано здатність душі сяяти, також сприяє увиразненню позитивних характеристик персонажа: чесності, кмітливості, чистоти тощо. Останнє речення абзацу, де наявне протиставлення Сковороди й Миславського, є висновком із першої частини повісті.

У статті письменник та літературознавець О.М. Сливинський зазначає таке: *«Митрополит ще з років навчання має зуб на Григорія, коли той неабияк перевершував його в студіях. Але це ще не все й не так важливо – обидва рішуче розходяться у світорозумінні. Миславський усе життя рветься до високих посад, чинів і задля цього ладен знехтувати важливі моральні принципи. На цьому тлі Сковорода виразно постає в очах читача у вирашному світлі»* [8]. Таким чином, можна припустити, що Сковорода своїм життям переборює прагнення до збагачення та слави. Архетип тіні, який уособлює митрополит, Григорій успішно подолав. Він розуміє мотиви Миславського, але для самого Сковороди вони нічого не варті. Він не засуджує митрополита, говорить про важливість самопізнання та життя в гармонії зі світом.

Друга зустріч відбувається також у корчмі. На цей раз Григорію Сквороді доводиться мати справу зі своїм іншим колегою – Сидором Даниленком, який відомий під прізвиськом Корінець. Ця зустріч для Сквороди є вельми важкою. По-перше, ще зі студентської лави Григорій боявся Корінця, який не втрачав можливості познущатися зі Сквороди; а по-друге, Корінець доведе, що життя головного героя не таке вже й чудове.

Пейзаж, що передусе другій зустрічі, різко контрастує з описом природи перед зустріччю з Миславським. Майстер пера змальовує грозу: *«На заході розкрилювалася важка синя хмара. Вона летіла на схід, Скворода біг їй на зустріч – під хмару. Він поспішав, аби добігти до корчми до дощу. Високий, худий, скидався на підбитого журавля, за яким женеться. <...>. Бігти було важко – дорога бралася круто вгору. Григорій захекався, лівою рукою тримався за груди, вимахував правою з палицею-журавлем. До корчми вже було близько. Але й він стратив сили. Ледве волік ноги. Сліпуче змигнула блискавиця, зв'язала в небі червону крайку. Й майже одразу загуркотіло. Друга блиснула вогненною косою понад горою, здавалося, вона хоче стягти осокири та в'язи біля корчми. Впали перші важкі дощові краплі. Вони залишили в порохні глибокі ямки»* [7, с. 35]. Усе в цьому описі налаштовує на негативне сприйняття. Епітети *важка, синя*, вжиті щодо хмари, містять конотації тривоги, передчуття чогось страшного. Порівняння блискавки з косою, виражене орудним відмінком, теж має негативний маркер, оскільки коса – традиційний атрибут смерті. Тим більше, що далі йде персоніфікація блискавки. Сам Григорій *захекався, ледве волік ноги, стратив сили*. Усі ці дієслова налаштовують на міркування, що зустріч не буде легкою для персонажа.

Фрейм страх. Боротьба *ego й alter ego* в мові художніх творів часто буває представлена за допомогою внутрішнього монологу, тобто розмови, яку персонаж веде сам із собою. Лінгвальними засобами репрезентації подібних інтенцій є конструкції невластиві прямої мови, напівпрямої мови, здогадної прямої мови. До майстрів внутрішнього монологу варто зараховувати Ю.М. Мушкетика. Йому властиве занурення в духовний світ особистості – цим він близький до імпресіоністів та екзистенціалістів. Передаючи потік свідомості персонажа, автор апелює до основної настанови імпресіонізму – передачі почуттів та емоцій. Імпресіонізм, будучи напрямом модернізму, для якого важливо передати швидко зміну настроїв людської душі, давав письменникам чудову можливість точно інтону-

вати мотив протистояння *ego й alter ego*, адже імпресіоністичну прозу найбільше цікавить саме людина, її психіка. Майстри художнього слова прагнули проаналізувати різні прояви свідомості, думки персонажів, визначити, чому вони думають саме так, а не інакше. М.Г. Жулинський пише: «Рух душі героя – то найбільша динаміка з усіх відомих письменникові динамік, особливо героя крупного, масштабного...» – якимось висловився Юрій Мушкетик, вишукуючи нові соціально-психологічні «вузли» й духовно-моральні конфлікти, завдяки яким він прагне розбудити совість, змусити заговорити сумління, наповнити розум читача сумнівами, роздумами і, урешті, досягнути рівноваги духу» [5, с. 6].

Страх реалізовано за допомогою внутрішнього монологу, який вербалізовано в конструкціях невластиві прямої мови. Наприклад, перед зустріччю із Самуїлом Миславським Григорій Скворода бачить на дорозі чорного kota, в чому вбачає погану прикмету, адже чорні коти приносять нещастя. У творі Ю.М. Мушкетик передає переживання головного героя за допомогою внутрішнього монологу: *«Вже в саду зупинився, просто перед ним на стежці сидів чорний кіт. Чорний кіт – то кепсько, потрібно перечекати, подивитися, в якій бік побіжить, і обійти іншою стороною. Кіт зрушив з місця, й Григорій побачив, що то їжак. Усміхнувся в душі»* [7, с. 29]. Покажемо у цьому мікроконтексті є використання колоративу – кіт обов'язково має бути чорним, адже сама семантика цього епітета позначена негативом, тобто автор апелює до фольклорного уявлення про чорного kota як слуги диявола. Однак далі бачимо, що перед Сквородою зовсім не кіт, а їжак. Це свідчить про те, що зустріч із Миславським для Григорія завершиться перемогою.

А от Даниленка-Корінця Григорій боявся зі студентських років: *«Боже, той самий Корінець... Найбільший чиряк академії. Забіяка, лінох, хитрун, дотепник. Дотепник грубий і злий. З його дотепів сміялися, їх чекали, їх боялися. Чомусь він найчастіше обирав для них Сквороду»* [7, с. 38], *«Понамальовує спудеям у зшитки дуль, папуг, понаписує всіляких непристойностей... Підпалить у церкві свічкою комусь патли... Хто винуватий? Скворода. Скільки разів знаходив у своїй торбі то дохлу мишу, то горобеня, а то й вужа, майже щодня колінкував по всій бурсі, розищуваючи свої чоботи, кілька разів з набряклими сльозами очима просив Корінця, аби оддав каламар, про, шапку. Він зітхнув з полегкістю, коли Корінець-Даниленко не вернувся з вакацій»* [7, с. 39].

Фрейм зовнішність. Важливу роль відіграє й портретна характеристика персонажа, оскільки доволі часто зовнішність відображає внутрішній світ героя. О.М. Тиховська зазначає, що в «народних віруваннях українців чорт має різний вигляд, але його зовнішність включає в себе видимий атавізм, дефект, щось, запозичене від тварин. Змодельований таким чином образ демона, що відрізняється від людини невідповідністю уявленням про норму й красу, метафорично утворює засудження суспільною свідомістю його внутрішньої сутності. Потворна зовнішність яскраво відображає потворність внутрішню» [10, с. 60].

Викликає інтерес опис Самуїла Миславського: *«Миславський пройшов широкою, протоптаною в моріжку доріжкою, залишав сліди від малесеньких міцних каблучків – ковзнув поглядом по старчику, який солодко спав на лавиці»* [7, с. 30]. Тут викликає інтерес епітетна сполука *пройшов широкою доріжкою*, яку можна інтерпретувати як натяк на біблійну істину про те, що люди, які йдуть широким шляхом, не наслідують Царства Божого. А епітетна сполука з демінутивною формою *сліди від малесеньких міцних каблучків* містить приховане порівняння з маленькими ратицями диявола.

Доволі колоритним є й опис Семена Корінця: *«На краю ліжка сидів кременний чолов'яга, роззувався. Один чобіт вже скинув, обгорнув його по халаві чорною закоржавілою онучею, другим упирився в підлогу та босу догу. Одного погляду вистачило Сковороді, аби визначити, що це за суб'єкт і яке його життя: ніс великий і червоний, як добра бурячина, мішки під очима, обличчя в зморшках, глибоких, темних (чи то позалягали тіні), чуприна звалена, побита сивиною, впала на самі очі. Звичайнісінький закосній дьяк-піворіз»* [7, с. 36].

Фрейм спокуса. Імпліцитно архетип **ТІНІ** представлено в епізоді, який описує розмову Григорія Сковороди та Сидора Корінця в корчмі: *«Ну й що? А я ще можу. Й кортить... А ти?.. Так і не накібчив жодної? Не можеш, чи гидуєш?... – і забулькав сміхом. – Мабуть, від того і вся філософія твоя... Пізнай себе, удосконалюй себе... Якби довелося... дітей удосконалювати... А вони, що отакі, як я в бурсі... – загоготів. – Чи правду кажуть, що ти якогось майора дочку навчав і під вінець її повів?... А тоді втік... Просто з-під вінця. Мовби попросився до вітру, а тоді – шамуль поза церковкою?.. Мабуть, брехня... Ти – дівич. І не знаєш, що то таке – гаряча плоть»* [7, с. 39].

Фактично в цих рядках звучать нотки спокуси, прямий «голос» диявола, який намагається ввести Сковороду в оману, змусити сумніватися в правильності його суджень. Мовлення Сидора характеризується використанням зниженої лексики, вульгаризмів: *не накібчив, мовби попросився до вітру, шамуль поза церковкою*. А потім використано зневажливу характеристику *ти – дівич*.

Спокусу передано за допомогою порівняльних конструкцій: *«Якби ти знав, як то смачно. Смачніше за пампушки з медом... і за всі райські споглядання. Недарма Бог Адама та Єву випер з рею. За гріхи їхні чи заздо стало. А день чистий... Якщо така чистота, то й людський рід перевівся б... То Бог придумав... Хіть людську... Було, парубками, ще навіть хлопчиками в бурсі як прикрутить, хоч, як кажуть, у сучок»* [7, с. 39]. Лінгвоментальний образ пампушок посиленний використанням іменника *мед*, що у свідомості людини має позитивну конотацію. Його використано для інтенсифікації спокуси.

Емоційні реакції Григорія Сковороди на такі репліки вербалізовані лексемами зі значенням *неприємно, погано*: *«Посоромся... Гидко»* [7, с. 39], а також за допомогою актуалізації слухових вражень: *« – Не гріши, – підніс голос Григорій»* [7, с. 39]. Персонаж намагається зупинити слова Сидора й підвищує тон. Таким чином, Сковорода бореться зі спокусою, відкидає її привабливість.

Висновки. Схильності людини, які піддаються остракізму чи засуджуються сім'єю, суспільством, зникнути не можуть. Вони витісняються, але залишаються частиною особистості й формують alter ego людини. Відповідно, відкинутий складник залишається, висловлюючись метафорично, в тіні, тоді як інша частина, усвідомлена, винесена на світло. До основних засобів мовної репрезентації архетипного концепту **ТІНЬ** належать такі: невласне пряма мова, використання згрубілої лексики, символічні образи. Архетип **ТІНЬ** представлений за допомогою кількох фреймів: *місце, зовнішність, страх, спокуса*. При цьому в кожному з фреймів можна виокремити низку слотів, наприклад, у фреймі *місце* – слоти інтер'єру та екстер'єру, у фреймі *страх* – образи тварин та погодні умови тощо.

Перспективним вважаємо можливість дослідження особливостей мовного вираження інших архетипів колективного несвідомого як на матеріалі художніх текстів, так і в мовній структурі української чи будь-якої іншої мови загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлєхова Л.І. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні. *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Філологічні науки (мовознавство)*. 2015. № 3. С. 6–16.
2. Біблія / пер. Патріарха Філарета. Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1408 с.
3. Данилюк-Терещук Т.Я. Фольклорно-міфологічний образ чорта в художній площині творів Олекси Стороженка. *Міфологія і фольклор*. 2009. № 2–3. С. 49–57.
4. Железняк О.О. Концептуалізація архетипу земля в поетичній картині світу українців. *Наукові записки*. 2010. Вип. 89 (1). С. 412–416.
5. Жулинський М.Г. Весна Патріарха (Ю. Мушкетик). *Літературна Україна*. 2019. № 13/14. С. 6.
6. Зимовець Г. В. Роль кольороназв у формуванні українського ергонімікону. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2019. Вип. 71. Ч. II. С. 363–372.
7. Мушкетик Ю.М. Диявол не спить: Повість. *Київська старовина*. 1992. № 5. С. 28–42.
8. Сливинський О. Два Сократи, або Як віднайти мужність: оповідання Ю. Мушкетика «Смерть Сократа», «Диявол не спить». *Вітчизна*. 2006. № 3–4. С. 139–151. URL: http://vitchyzna.ukrlife.org/3_4_06slyvyn.htm
9. Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.
10. Тиховська О.М. Психологічне підґрунтя образів чорта та домовика в міфології Закарпаття. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 4. С. 58–65.
11. Топорова Т.В. Об архетипе «воды» в древнегерманской космогонии. *Вопросы языкознания*. 1996. № 6. С. 91–99.
12. Хьелл Л., Зилгер Д. Теории личности. *Серия «Мастери психологии»*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 607 с.
13. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва : Ренессанс, 1991. 304 с.

УДК 811.161.2'33:070

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.6>ЛЕКСЕМИ З НЕГАТИВНИМ ПЕРЕНОСНИМ ЗНАЧЕННЯМ
У ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕМАТИКИLEXEMS WITH NEGATIVE FIGURATIVE MEANING
IN TEXTS OF ECONOMIC TOPICS

Калужинська Ю.В.,

orcid.org/0000-0002-9787-2686

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри документознавства та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Засоби масової інформації (ЗМІ) є однією з найважливіших складових частин українського суспільства. Це пов'язано з тим, що вони є основним засобом передачі даних. ЗМІ є одним з елементів суспільного життя, який активно реагує на соціальні процеси, відображає їхній вплив на свідомість людей. Уміння швидко й майже повністю охопити найширшу аудиторію дозволяє їм формувати громадську думку, виявляти духовні цінності. Тому мова ЗМІ, в тому числі й газет, є важливою та актуальною проблемою постійних досліджень. Українська преса постійно веде пошук різноманітних засобів суб'єктивної виразності мовлення. Мова газет намагається наблизитися до читача, зацікавити його, зокрема за допомогою емоційно-оцінної лексики.

На початку XXI століття в мові української періодичної преси активізувалося використання негативних слів для характеристики економічної сфери. Це пов'язано зі складною економічною ситуацією в Україні, яка склалася після початку конфлікту на сході та у зв'язку з великими борговими зобов'язаннями. У статті розглянуто слова з негативним переносним значенням, що вживаються на позначення процесів та станів у економічній сфері. Вживання нейтрального слова або спеціального терміна в переносному значенні надає йому емоційно-експресивного забарвлення.

В умовах непростой економічної ситуації, яка склалася в Україні, преса не може залишатися осторонь. Журналісти активно висвітлюють події, які відбуваються в усіх сферах життя народу. Не виключенням стала і економічна. Характерним для сучасних ЗМІ є активне використання негативної, експресивної лексики для збільшення впливу на читача. Поповнення текстів газет подібною лексикою зумовлено, зокрема, позамовними факторами.

Ключові слова: негативна оцінка, експресивність, переносне значення, засоби масової інформації.